

вој Албаније. Ове две струје су иначе имале спорне тачке и по другим питањима и водиле су борбу за превласт у КПА.

Раскид југословенско-албанских односа десио се касније него што би се очекивало на први поглед. Из анализе докумената видимо да је одлука Стаљина да се повуку сви совјетски саветници била једнака и за Југославију и за Албанију. Одлука је поништена тек интервенцијом албанског руководства. Она показује да је за Москву, бар у привредном аспекту, Албанија била везана за Југославију.

Новом монографијом увећана су наша сазнања о послератном привредном развоју обе земље, али и дугорочним југословенским и албанским плановима након рата. Кроз књигу можемо да пратимо и спровођење идеје уједињења балканских народа, који су преко ноћи националну државу заменили државним социјализмом, уз сав пратећи пртљаг неразвијеног и преовлађујуће аграрног друштва. И поред свих тешкоћа које су пратиле амбициозне планове, можемо видети да је интеграција већег простора дугорочно могла бити корисна за све у датој размени и модернизацији. Вероватно би највеће користи имала Албанија као држава, али и југословенске републике око ње Црна Гора и Македонија, као и тада АП Косово и Метохија. Међутим, како је цео подухват окончан изненада, Југославија је остала са великим губитком, будући да је, сразмерно својим могућностима, много уложила.

Милан ПИЉАК

Max Bergholz. *Nasilje kao generativna sila: identitet, nacionalizam i sjećanje u jednoj balkanskoj zajednici.* Sarajevo–Zagreb: Buybook, 2018, 410.

У обимној литератури о насиљу на Балкану у Другом светском рату, посебно на простору Независне Државе Хрватске, велики значај у стручној, па и широј јавности добила је књига канадског историчара Макса Берхолца *Насиље као генеративна сила: идентитет, национализам и сећање у jednoj балканској заједници*, коју је за читаоце на простору бивше Југославије објавила издавачка кућа Buybook 2018. године. Књига је одмах, пошто се појавила на енглеском језику 2016, оцењена као несвакидашње истраживање које руши бројне стереотипе и нуди једну другачију слику односа између насиља и национализма на простору Балкана. О томе сведочи и шест престижних признања која је добила до сада. Међу њима је и награда Америчког историјског друштва 2017. Оно је књигу прогласило најбољим првенцем из европске историје од 1815. године до краја 20. века.

Макс Берхолц, ванредни професор Одсека за историју на Универзитету Конкордија у Монтреалу, одавно је познат стручној јавности у Србији, која је имала прилику да чита његове радове публиковане у регионалним часописима. У њима је износио прелиминарне резултате дотадашњих истраживања односа између национализма, насиља и историјског памћења на Балкану. Они су врло брзо изазвали пажњу и показали да се ради о истраживачу особеног стила, који је спреман да пажљиво истражује, поставља друга чија питања и понуди комплексна објашњења. Стога је и књига Макса Берхолца дочекана са нестрепљењем и узбуђењем, које редовно прати свако ново истраживање које прекорачује познате границе и сазнајно обогаћује.

Књига *Насиље као генеративна сила* без сумње се разликује од досадашњих студија о насиљу на простору Независне Државе Хрватске. Већина њих је етнички селективна и нуди детаљне описе злочина над својим народом, пописујући само своје жртве. Писане су често без контекста и адекватног објашњења о разлозима и ефектима одређених злочина. Макс Берхолц настоји да управо то избегне и прикаже целину догађаја. То чини испитујући узроке, динамику и последице локалног насиља на примеру његовог испољавања у Кулен Вакуфу и околини, у периоду од априла до септембра 1941. године.

Аутор је свесно усмерио фокус свог истраживања на дубинску анализу насиља у руралној средини. Наиме, он сматра да је неопходно то преумеравање интересовања са градске средине јер досадашња сазнања сведоче да су убијања била и најраширенија у руралној мултиетничкој заједници на простору Независне Државе Хрватске. Међутим, питање узрока и динамике масовног насиља у тој заједници нису, како истиче, постављена на прави начин. Да би она била постаљена на прави начин, неопходно је да се, што Берхолц чини, уместо макро приступа који замагљује истину о узроцима насиља, примени микро приступ који открива специфичности локалних друштвених односа и специфичне разлоге за масовну провалу насиља у локалној средини. Тако у центар његове анализе заправо долазе обични људи из различитих етничких заједница и њихови међусобни односи. Преко такве анализе он жели да разреши два кључна питања од ширег значаја: шта изазива насиље међу комшијама у мултиетничким заједницама и како насиље утиче на њихове идентитете и односе? Да би то постигао, користио је изузетно широку изворну основу. Поред већ познате објављене грађе, прегледао је обимну необјављену грађу која броји скоро шездесет фондова у различитим архивским установама у Загребу, Сарајеву, Бањалуци, Бихаћу, Фочи, Карловцу и Београду. То је укрштао са штампом и мемоаристиком. Посебну важност имају бројни интервјуи са становницима куленвакуфског краја. Уз теренска истраживања и интервјуе, коришћење романа који приказују међуетничке односе даје овој ратној микроисторији посебну боју. Томе треба додати и бројну литературу разноврсног карактера: уз историографска и публицистичка дела општег и локалног карактера, консултована је и бројна етнолошко-антрополошка, социолошка и психолошка литература везана за студије насиља, која му омогућава да овај локални случај смести у шири контекст.

Књига се састоји од три велике целине и осам поглавља. Аутор прекорачује, што је било неопходно, хронолошке границе ратних догађања како би сагледао управо узорке провале међуетничког насиља, као и његове последице на идентитет заједнице и поратну културу сећања, доводећи причу до данаших дана.

Мак Берхолц је у брижљивој анализи међуетничких и унутаретничких односа пре рата показао да, сасвим неочекивано за националистичке наративе о вечитој мржњи, они нису нужно морали да доведу до таквог насиља какво је избило 1941. године. При том, он истиче да се јесу дешавали сукоби на етничкој основи, али су они били ниског интензитета, док су унутаретнички сукоби били доминатнији. То се, према његовом истраживању, није променило ни продором националистичких идеологија на локални ниво. Занимљиво је да аутор указује на то да аграрна реформа јесте имала одређен, мада не и пресудан утицај на социјалне фрустрације дела муслиманског становништва. Ипак, сам губитак земље, на супрот тврђењу усташких власти, „није био аутоматски историјски окидач“ који је погурао учешће припадника бивше муслиманске велепоседничке елите у усташком покрету или његово подржавање. Милутин Живковић је дошао до супротних закључака у истраживању истог периода у оном делу Санџака где је Независна Држава Хрватска успоставила власт. Тамо је локална муслиманска елита незадовољна економским положајем и губитком привилегија потпуно подржала усташку власт. У тежњи да поврати економску и друштвену моћ, она је чак обновила и феудалне односе из времена османске власти.

Ова, на први поглед локална тема уздрмала је неке општеприхваћене идеје и предрасуде у погледу сукоба и насиља на етничкој основи. Многе појаве за које се раније сматрало да су довољно описане и схваћене попримају потпуно нова значења када се примени други угао посматрања. На пример, идеја о првенству неке националне идеологије у грађанским и етничким ратовима. Ти ратови који на националном нивоу личе на идеолошка сукобљавања, када се посматрају с локалног становишта, добијају изглед супарништава или сукобљавања интереса обичних људи и њихових размирица.

Тако Макс Бергхолц показује да насиље које су подстакли представници централне и регионалне власти Независне Државе Хрватске према Србима има на локалном нивоу своју унутрашњу динамику. Локална динамика се огледа у неким „малим“ стратегијама које спроводе починиоци насиља. Ове локалне усташе имале су одређену аутономију у свом деловању. Њихов мотив за приступање усташком покрету и за злочине који су из тога проистекли, у првом реду је користољубље, а тек у позадини су идеолошки тј. националистички мотиви. Пљачка и разрешавање комшијских свађа у вези са имовином, коришћењем ресурса, а некада чак и предратни сукоби су међу главним мотивима за прогоне и злочине. Етничка основа је била добродошла као оправдање, на пример, у пљачкању имовине Срба. Конкретни извршиоци су често људи са друштвене маргине, који злочине користе и као начин повећања своје друштвене моћи. Али, на обе стране су постојали заговорници обуздавања страшног круга етничког насиља. Бергхолц указује на случајеве опирања злочиначкој пракси и солидарности са прогоњеним Ср-

бима. Исто то је показао и за српске устанике, који су такође имали различите ставове према освети. Чињеница да су комунисти најчешће обуздавали етничку освету, иако често неуспешно, објашњава њихов будући успех у мобилизацији маса. Таква изнијансирана слика, која не своди етничке групе на хомогене црно-беле целине, важна је одлика ове књиге.

Мора се рећи ипак да је антагонистичка етничка категоризација усташа на крају стекла надмоћ код већег дела устаника и довела до четрдесетосмочасовне серије насиља у којем је страдало око две хиљаде куленфауфских цивила, муслимана и католика, међу којима је било доста жена и деце. Аутор анализира до детаља ово насиље, динамику којом се одвијало, уочава разне позиције устаника, који из улоге жртве прелазе у нападаче и злочинце или у заговорнике обуздавања, факторе који су утицали да превладају заговорници насиља и да се насиље деси.

Књига представља пажљиву систематизацију различитих облика понашања у сукобу. Детаљно је разрађена структура разних улога у којима су се људи задесили. А те улоге су проистекле из насиља. Неки су, наравно, починиоци злочина. Други су жртве које траже освету. Постоје и они који су сведочили злочину, али нису у њему учествовали, као и они који су покушавали да спрече злочине над својим комшијама. Понашење свих ових група Бергхолц објашњава префињеном анализом друштвеног и политичког контекста. Он то не ради у апстрактној теоријској форми, већ даје примере стварних људи са именом и презименом. У објашњењу конкретних пракси у страшним околностима, он показује да каква год била кровна идеологија и геополитичка ситуација, на крају су појединци ти који одлучују да ли ће кренути путем злочина или помирења.

Посебно место у анализи заузима питање односа у мултиетничкој заједници после насилних догађаја и послератни односи преживелих учесника који су били на супротним странама, односно жртава и починилаца. Аутор указује на то да су послератни етнички односи били флуидни и да су, под притиском идеологије о братству и јединству, носили елементе сарадње, ћутања о злочину, али и сукоба који је знао нагло да се испоји и из личног прерасте у етнички.

Веома је важно истаћи да књига има и неке стилске врлине. Није било лако заморне и потресне детаље уклопити у занимљив приповедачки наратив. Вешто приповедање припрема на неки начин читаоца за серију злочина, водећи га од мањег према све већем, као у роману. Том утиску доприносе и илустрације. Наиме, књига садржи бројне фотографије и мапе, које омогућавају читаоцу да визуелно сагледа неке аспекте догађаја и појава, али и да повремено застане, размисли и лакше настави читање.

На крају, чини се да књига Макса Бергхолца може да се пореди са микро студијама случаја Јана Гроса или Кристофера Браунинга. Заправо, Бергхолц је успео нешто што је јако необично у историографији посвећеној нашем региону, а што су, рецимо, постигла ова двојица научника. Он је успео, да употребимо мало претерану фразу, да покаже „океан у капи воде“: анализу насиља у једној локалној, међуетничкој заједници, међу дојучерашњим комшијама и то у њеним руралним оквирима, сместио је у један шири времен-

ски и друштвено-политички контекст. Поредио је сазнања о мултиетничком насиљу у разним временским и географским контекстима широм света. Том контекстуализацијом Бергхолц, на неки начин, овај регион ослобађа стереотипа у којем се говори само о крволочним Балканцима. Јер његова студија уводи многе контексте и нуди примере и објашњења истоветног или сличног понашања.

Наташа МИЛИЋЕВИЋ

Slavomír Michálek a kol.
*Muži diplomacie. Slováci na významných postoch
československej zahraničnej služby.* Liptovský Mikuláš, 2018, 574.

Словачка историографија је зборником о словачким диплома-тама дала свој део доприноса изучавању историје чехословачке дипломатске службе. Пре пет година Јиндрих Дејмек је заједно са Јаном Немечком и Славомиром Михалекком обрађивао исту тему у двотомном издању (Jindřich Djemek, *Diplomacie československa*, Díl I, *Nástin dějin Ministerstva zahraničních věcí a diplomacie (1918–1992)*, (Praha, 2012); Jindřich Djemek, Jana Němečková, Slavomír Michálek, *Diplomacie československa*, Díl II, *Biografický slovník československých diplomatů (1918–1992)*, (Praha, 2013)) али су полазне тачке биле делимично различите. Дејмек је у првом тому дао историју настанка и развоја организације Министарства спољних послова и дипломатско-конзуларне службе две чехословачке државе. Заједно са сарадницима приредио је у другом тому биографски речник, обима 750 страна, којим је обухваћено више од хиљаду дипломатских чиновника. Због великог броја, биографије су енциклопедијског карактера и служе само као приручно средство информисања о личностима које су биле ангажоване у чехословачком Заминију (Ministerstvo zahraničních věcí – Zamini). Славомир Михалек и петоро његових сарадника су се одлучили за другачији приступ. Они су се фокусирали само на истакнуте Словаке у чехословачкој дипломатској служби, а једино одступање је биографија једног чиновника, по рођењу Моравца, који је стално био настањен у Словачкој. Учешће словачких чиновника у државном апарату чехословачких држава је било незнатније у односу на њихове чешке колеге. Дипломатско-конзуларна служба се у том погледу није разликовала. Због релативно малог броја Словака у Заминију, зборник који је приредио Славомир Михалек са својим колегама обухвата свега једанаест истакнутих личности. Аутори су стога били у могућности да напишу њихове опширније биографије, што је и главна разлика у приступу који су одабрали Јиндрих Дејмек и Славомир Михалек приликом обраде ове тематике.